

Л.Л. Залізняк

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ПРОВІНЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ПЕРВІСНУ ДОБУ

У статті зроблено спробу визначення головних напрямів культурно-історичних зв'язків окремих регіонів України протягом первісної доби.

У первісні часи, на початку формування етнокультурної карти сучасної Європи, окремі частини більшості великих європейських країн мали різні напрями культурно-історичних зв'язків. Наприклад, Південно-Західна Франція здавна історично пов'язана з Піренеями, Прованс — із Середземномор'ям, а Бретань, Нормандія, Паризький басейн — із Північно-Західною Європою. Північ Німеччини завжди тяжіла до Скандинавії, а її південь — до Центральної Європи. Польське Помор'я у культурному сенсі більше пов'язане з Південною Балтією, ніж Малопольща, яка мала давні й тісні зв'язки з Центральною Європою та Карпатським басейном. Історична доля будь-якого регіону значною мірою залежить від його розташування на геополітичній карті континенту.

Не є винятком із цього загальноєвропейського правила й Україна, на теренах якої з первісних часів формувалися три культурно-історичні провінції, що мали різні напрями культурних зв'язків (Залізняк 1998, с. 268—270; 1999, с. 231—244) (рис. 1). Такі регіони Північно-Західної України, як Полісся, Волинь, Верхнє По-дністров'я, здавна розвивалися в умовах потужного впливу Південної Балтії та Центральної Європи (Залізняк 2001, с. 15—28). На південний захід країни (Середнє та Нижнє Подністров'я, Одещина) впливав балкано-дунайський світ. Степи та лісостеги півдня та південного сходу України з енеоліту до пізнього середньовіччя заселяли рухливі скотарі євразійського степу. Питанням формування та розвитку балтійської, балкано-дунайської та степової євразійської культурно-історичних провінцій первісної України присвячено цю статтю.

На початку фінального палеоліту, 14 тис. років тому, Північну та Центральну Україну населяли мисливці на мамонтів, а стеги Надчорномор'я — на бізонів та коней, які залишили по собі численні пам'ятки з кременем інвентарем

епіграветського типу. Вимирання мамонтів на порозі фінального палеоліту та різке погіршення природно-кліматичних умов на його початку на задрових низинах прильодовикової Європи, зокрема у Поліссі, призвели до запусіння останнього в Дріасі I і відходу епіграветських мисливців на мамонтів на південь (Залізняк 2004, с. 124).

Поліпшення природно-кліматичних умов у зв'язку з беллінзьким та аллередським потепліннями створило сприятливі умови для повторного заселення Полісся в середині фінального палеоліту. Вріз річкових долин зумовив осушення Поліської низовини, появу зручних для поселення людини сухих борових терас. Загальне потепління сприяло розвитку рослинності на звільнених від льодовика задрово-моренних рівнинах і поширенню численної популяції північних оленів. Склалися сприятливі умови для розселення з Південно-Західної Балтії через Польську низовину в басейни Прип'яті, Німану, верхнього Дніпра прильодовикових мисливців на оленів.

На заході прильодовикової смуги Європи цей господарсько-культурний тип затвердився, ймовірно, раніше ніж у Східній Європі, де, судячи з дат Добранічівки, Гінців, Межір'їв, Тимонівки, Єлисеєвичів, епіграветські мисливці на мамонтів дожили до рауніського потепління (приблизно 13,5 тис. років BP). Отже, через вимирання мамонтів і поширення у фінальному палеоліті північних оленів Полісся та басейн верхнього Дніпра були заселені не з півдня нащадками епіграветських мисливців на мамонтів, а з заходу спадкоємцями мадленських мисливців на оленів — людністю гамбурзької та лінгбійської культур Південно-Західної Балтії.

З цього моменту історичні долі поліської півночі й надчорноморського півдня розійшлися. З часу беллінзького потепління встановлюються тісні й тривалі зв'язки Поліської низовини з Південною Балтією та Центральною Європою.

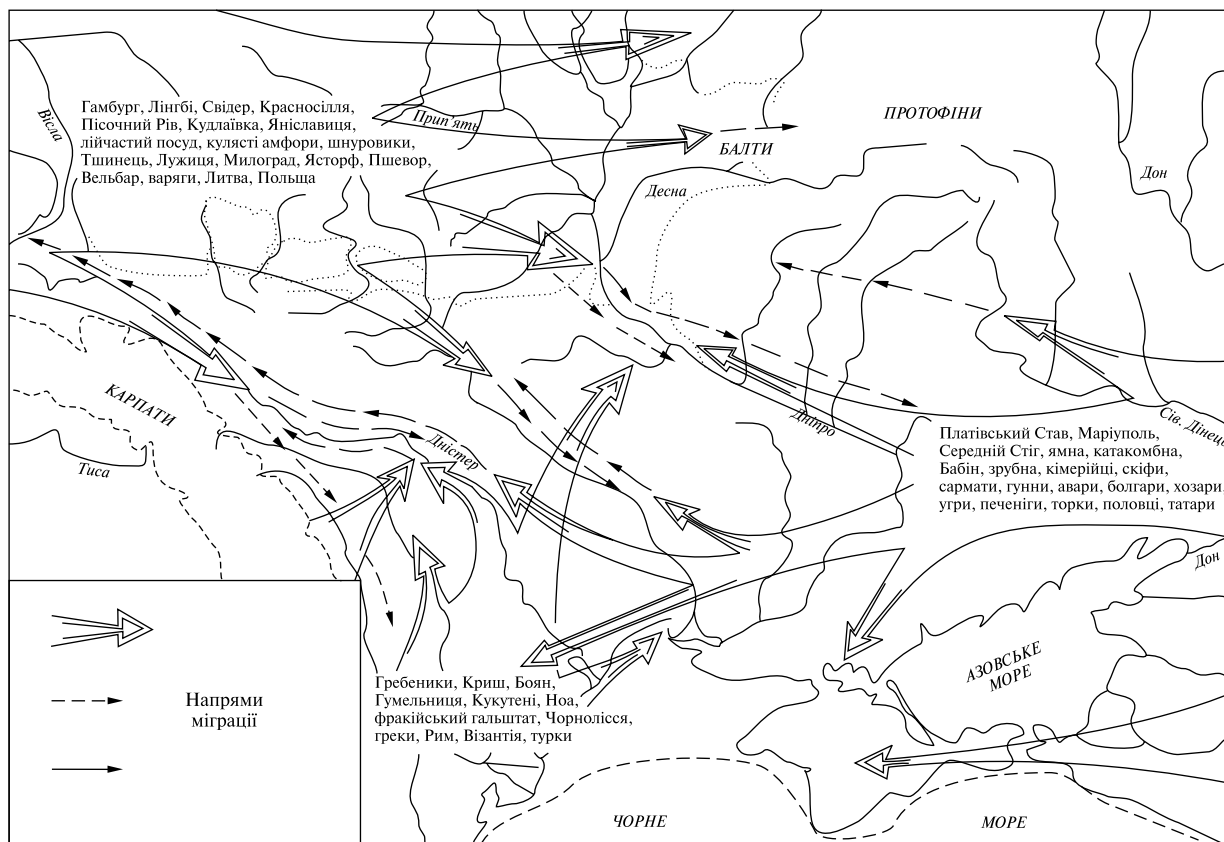

Рис. 1. Міграційні потоки на територію України у первісні та ранньоісторичні часи

У Надчорномор'ї продовжують розвиватися культурні явища середземноморського типу (культури Осокорівка, Шан-Коба, Мурзак-Коба). Археологічні матеріали дають підстави стверджувати, що з кінця мезоліту, а саме з VII тис. В С, Північно-Західне Надчорномор'я усе більше тяжіло до Балкан і Подунав'я, а Надазов'я — до Прикаспію та Північного Кавказу. Протягом неоліту—єнеоліту слідом за балтійською формуються балкано-дунайська та степова євразійська провінції стародавньої України (рис. 1).

Балтійська провінція первісної України охоплює численні культурні явища, які мають прямі паралелі в культурах Балтії та півночі Центральної Європи, що датуються часом від фінального палеоліту до середньовіччя включно. Ця спорідненість виникла внаслідок серії потужних міграцій населення із заходу на територію Північно-Західної України. Археологічний матеріал переконливо свідчить про кілька хвиль мігрантів із Західної та Південної Балтії через басейн Вісли в долину Прип'яті, Німану, верхнього Дніпра (рис. 1). Найдавнішу з таких хвиль переселенців із заходу фіксує поява в басейнах Вісли, Німану та Прип'яті окремих вістер із плечем гамбурзької культури, що датується Беллінгом та Дріасом II. Значно краще в Поліссі представлені матеріали культури Лінгбі, носії якої просунулися в регіон десь на-

прикінці Аллереду — на початку Дріасу III. На їх основі в Дріасі III сформувалася місцева красносілляська культура з невеликими черешковими наконечниками, нерідко асиметричних форм.

Ще один лінгбійський нащадок — свідерська культура, носії якої населяли басейни Вісли, Прип'яті та Німану з середини Дріасу III до початку Пребореалу. Свідерська культура формувалася на лінгбійських традиціях на початку Дріасу III в багатих на якісну крем'яну сировину верхів'ях Вісли та Прип'яті. Швидше за все, саме з верхів'їв Вісли та Прип'яті свідерці поступово розселялися на північ — на середню Віслу та Німан. Рухаючись Поліссям на схід, вони наприкінці Дріасу III витіснили на верхній Дніпро і Десну споріднених їм красносілляців.

Різке ранньоголоценове потепління на зламі Дріасу III та Пребореалу зруйнувало цей фінальнопалеолітичний світ мисливців на північних оленів. На початку Пребореалу ця людність була змушена мігрувати слідом за об'єктом промислу далеко на північний схід. Постсвідерський мезоліт, поширений на величезних просторах лісової смуги Східної Європи від східного узбережжя Балтії до Північного Уралу, сформувався на свідерських традиціях, принесених мігрантами з басейнів Німану та Прип'яті (Залізник 1989, с. 80—88; 1999, с. 233). На зламі плейстоцену та голоцену красносілляські традиції транс-

формувався у греські, пісочнорівські та єнівські, які фактично були локальними варіантами єдиної посткрасносільської спільноти верхів'їв Десни, Дніпра та Волги.

Таким чином, балтійська провінція північного заходу України почала формуватися в середині фінального палеоліту внаслідок просування із Західної Балтії у полишене епігравецями Полісся людності спочатку гамбурзької (XIII тис. ВР), а потім лінгбійської (XII тис. ВР) культур (рис. 1). У Дріасі III (XI тис. ВР) на базі лінгбійських традицій розвиваються свідерська та красносільська культури басейнів верхньої Вісли, Німану, Прип'яті та верхнього Дніпра. З початком голоцену це населення мігрує у північно-східному напрямку, започатковуючи пост-свідерський мезоліт півночі Східної Європи та посткрасносільський мезоліт (Греськ, Пісочний Рів, Єневе) басейнів верхнього Дніпра, Десни, верхньої Волги.

Є вагомі підстави вбачати в нащадках лінгбійської спільноти Балтії, а саме в людності культур Аренсбург, Свідер, Красносілля, далеких пращурів аборигенів європейської Півночі — самів Скандинавії та фінів Східної Європи (Залізник 2000б; Zaliznyak 2002), які на рубежі па-

леоліту та мезоліту мігрували на північ Європейського континенту.

Отже, культурні явища фінального палеоліту Полісся мають прямі паралелі в синхронних спільнотах зандрових низовин, що тягнуться на захід від Полісся до Англії, а саме в культурах Гамбург, Лінгбі, Аренсбург, Свідер.

Танення скандинавського льодовика внаслідок ранньоголоценового потепління призвело до підняття рівня світового океану і затоплення Північноморського континенту — суші, що простиралася на місці Північного моря між Скандинавією і Британськими островами. Це стимулювало міграційні процеси із затоплених територій у східному напрямі. На спорожнілі після відходу на північ Східної Європи свідерців басейни Вісли, Прип'яті та Німану із заходу просунулися носії культурних традицій Дювенсі. На їх основі сформувалися ранньомезолітична коморницька культура Польщі та кудлаївська — Північної України, Білорусі та Литви.

Утворення Літоринового моря внаслідок підняття рівня Балтії у ранньому Атлантикумі спричинило нову хвилю західнобалтійських мігрантів у східному напрямі (рис. 2), які утворили в басейнах Вісли, Німану та Прип'яті постмаг-

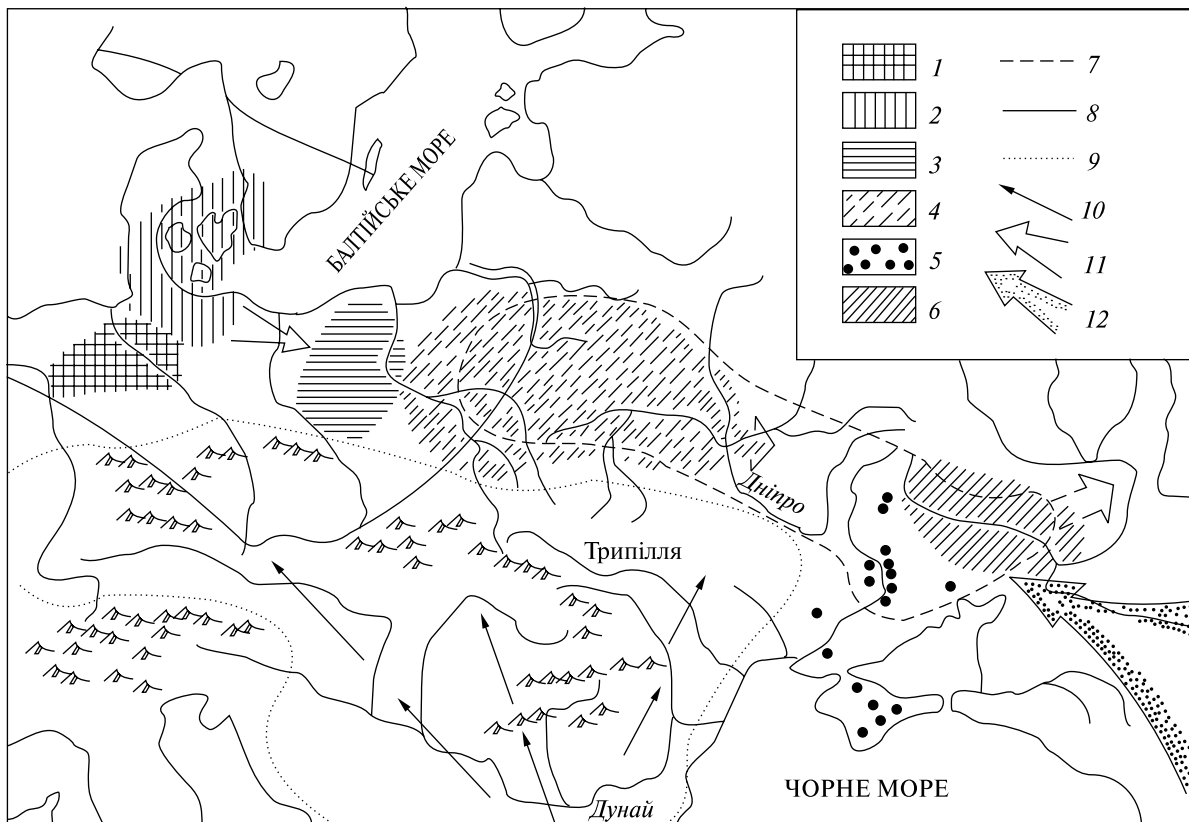

Рис. 2. Міграційні процеси в Європі у VII—V тис. ВС (cal.). *Культури пізнього мезоліту*: 1 — Лейен-Вартен; 2 — Олдеслоє; 3 — Хойниція-Пенкі; 4 — Яніславиця; 5 — пункти знахідок яніславицьких вістер; 6 — донецька культура; *неоліту*: 7 — гребінцевої кераміки; 8 — лійчастого посуду; 9 — балканський неоліт; 10 — розселення балканських землеробів; 11 — просування носіїв балтійських мезолітичних традицій; 12 — напрям руху носіїв традицій Платівський Став

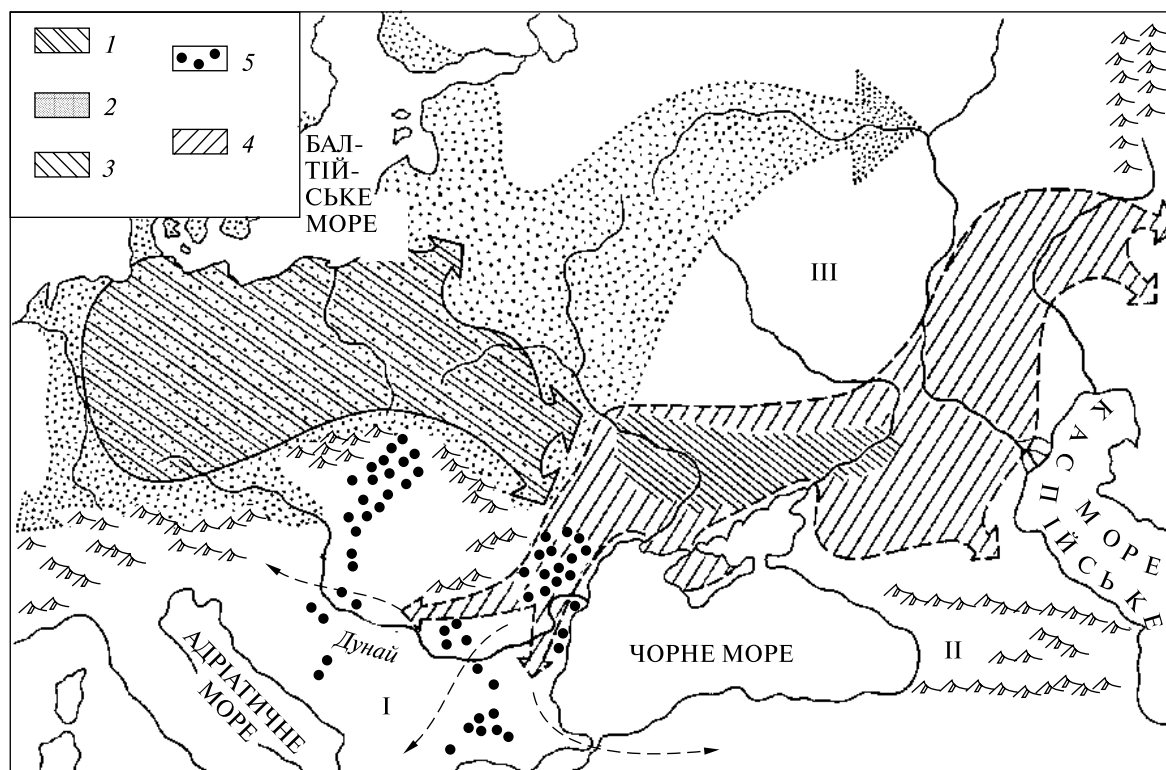

Рис. 3. Розселення індоевропейських народів із центральноєвропейського та надчорноморського центрів етногенезу у III тис. до н. е. *Культури індоевропейських народів:* 1 — кулястих амфор; 2 — шнурової кераміки; 3 — середньостогівська; 4 — ямна; 5 — кургани Подунав'я зі степовим обрядом поховання; *неіндоевропейські народи:* I — енеоліт Балкан; II — пракартвели; III — прафінно-угри

лемезьку яніславицьку культуру. Виразної своєрідності їхньому крем'яному інвентарю надає досконала техніка правильної відтискової пластини, з якої за допомогою мікрорізцевих сколів виготовляли специфічні яніславицькі вістря, трикутники, правильні трапеції. Фактично, яніславицький кремій — це реалізація давніх маглемезьких традицій прибалтійського мезоліту на основі нової протонеолітичної техніки правильної відтискової пластини (Залізняк 1998, с. 189).

Зважаючи на поширення характерних яніславицьких вістрів південніше Полісся, яніславицька людність досягла Надпоріжжя, а на сході — басейну Сіверського Дінця (Залізняк 1978, 1998, с. 217) (рис. 2). Ймовірно, саме з цим міграційним потоком із Балтії пов'язана поява в лісостепах Лівобережжя та Надпоріжжя масивних європеїдів вовнистого антропологічного типу, відомих із численних могильників VII—V тис. до н. е. Середнього Подніпров'я та Надпоріжжя (Василівка III, Вовниги, Олександрія, Ясиновате, Вільнянка, Микільське тощо), які містять випростані масивні кістяки північних європеїдів (Телегин 1991; Потешина 1999). Вони мають прямі паралелі серед антропологічних решток могильників Західної Балтії VI—IV тис. до н. е. (Ведбек, Ертебелле, Скотехолм тощо) (Гохман 1966; Кондукторова 1973).

Отже, антропологічні дані підтверджують висновки археологів про міграцію у VII—VI

тис. до н. е. мешканців Західної Балтії у південно-східному напрямі, через Польську та По-льську низовини у Середнє Подніпров'я. Ця північноєвропейська людність, яка у VII—V тис. до н. е. заселила Надпоріжжя та Лівобережжя Дніпра і лишила численні могильники маріупольського типу, в умовах аридизації клімату під впливом Трипілля поступово опанувала навички відгінного скотарства. Вона стала підґрунтям найдавніших індоевропейців — середньостогівської і споріднених із нею культур степового енеоліту (Залізняк 1994, с. 97—99; 1998, с. 316—318).

Цікаво, що західний напрям культурно-історичних зв'язків Полісся та Волині, що утвердився ще у фінальному палеоліті та мезоліті (Гамбург, Лінгбі, Комірниця-Кудлаївка, Яніславиця), зберігся майже до сьогодення. Він існував у формі міграційних хвиль із Південної Балтії та Центральної Європи через басейн Вісли на схід. У неоліті це була людність культур лінійно-стрічкової кераміки, лійчастого посуду; в енеоліті — бронзі — кулястих амфор, шнурової кераміки (рис. 3), тишинецько-комарівської; за доби раннього заліза — Лужиця, Милоград, Ясторф, Латен (кельти), поморська, Пшевор (вандали?), Вельбар (готи).

Практично всі археологічні культури басейну Прип'яті з фінального палеоліту до початку середньовіччя мають західне походження. Не-

численні проникнення в Полісся мігрантів із півдня неминуче закінчувалися їх асиміляцією аборигенами. Так сталося з носіями кукрецьких та буго-дністровських традицій (Лазарівка, Крушники), пізнього Трипілля, культури багатопружкової кераміки середини II тис. до н. е. За доби середньовіччя впливи Балтії набули відповідної історичній епосі форми — експансії варягів, Польщі, Литви, Швеції (Залізник 1999, с. 231—236; 2001).

Усе більше славістів вважають батьківщиною слов'ян, звідки у I тис. н. е. відбувалося їх розселення, землі Північно-Західної України між середнім Дніпром на сході, верхньою Віслою на заході, Прип'яттю на півночі й степами на півдні. Оскільки окреслена територія збігається з північно-західною провінцією первісної України, то слов'янство взагалі, і зокрема українців, у культурно-генетичному сенсі слід віднести до згаданої провінції, здавна пов'язаної із Центральною Європою та Південною Балтією. Не випадково далекими пращурами слов'ян, як і їхніх найближчих родичів балтів та германців, вважають людність культури шнурової кераміки, яка у III—II тис. до н. е. просунулася в Північну Україну із заходу (Максимов 1994).

Таким чином, протягом останніх 12 тис. років простежуються тісні культурно-історичні та генетичні зв'язки Полісся та Волині, верхнього Подністров'я із Південною та Західною Балтією, а також Центральною Європою. Про це свідчить щонайменше 15 міграційних хвиль, які проходили через територію Польщі у східному напрямі, починаючи з фінального палеоліту (рис. 1). Єдиним винятком із цього правила є розселення у VI ст. н. е. носіїв ранньослов'янської культури Прага-Корчак із Волині та Верхнього Подністров'я на захід — Люблінщину, Сян та верхню Віслу.

Сталий напрям культурних зв'язків та міграційних процесів пояснюється належністю Полісся до єдиної природно-географічної зони Середньоевропейських рівнин, яка охоплює Англійську, Північнонімецьку, Польську та Поліську низовини. Цей природно-ландшафтний регіон із однотипними природно-кліматичними умовами, що збігається із зандровою смугою останнього зледеніння, сформувався у фінальному палеоліті, коли і встановився тісний культурний зв'язок Полісся з Балтією (Залізник 1980; 1989; 2001а, с. 119—124; 2001б). Складається враження, що лісова зона Східної Європи з її нечисленним мисливсько-рибальським населенням грала роль своєрідного резервуару для відтоку надлишків людності з Центральної Європи та Південно-Західної Балтії.

Балкано-дунайська культурно-історична провінція України виразно окреслилася напри-

кінці мезоліту, хоча зв'язки південного заходу країни з Балканами намітилися ще у палеоліті. Саме цим шляхом в Україну близько 40—35 тис. років тому просунулися перші Homo sapiens із орин'якською технікою обробки кременю, а з Подунав'я на Одещину і в Крим — носії фінальнопалеолітичної індустрії з грубими сегментами (Білолісся, Шан-Коба).

Більш сталі зв'язки регіону з Балканами встановлюються з початком його неолітизації, яка відбувалася під впливом неолітичних колоністів із Подунав'я (рис. 2). Саме у той час балкано-дунайська провінція первісної України набуває більш-менш сталих обрисів. Приходу найдавніших носіїв відтворювальної економіки у Подністров'я та на Південний Буг, на нашу думку, передувала хвиля протонеолітичних мігрантів із Нижнього Подунав'я, які лишили на Одещині пам'ятки гребениківської культури пізнього мезоліту (рис. 4). Саме ця людність започаткувала сталі зв'язки Південно-Західної України з Подунав'ям та Балканами. Оскільки не всі українські дослідники визнають балкано-дунайські корені гребениківської культури, наведемо деякі аргументи на користь цього твердження.

Автохтонну версію походження гребениківських пам'яток першим запропонував В.М. Даниленко. На основі домінування у гребениківських комплексах трапецій дослідник намітив генетичну лінію розвитку — «від нижніх шарів Осокорівки та Рогалика-Акимівського до Василівки і Гребеників» (Даниленко 1969, с. 61). Ці погляди на гребениківську культуру як місцеве явище пізніше розвинув В.Н. Станко (1982; 1986; с. 24—26; 1991, с. 8, 14). Він вважає фінальнопалеолітичний комплекс Царинка та пізньомезолітичний Гребеники послідовними хронологічними етапами єдиної культурно-історичної гребениківської спільності. Її історія, за В.Н. Станко, почалася у фінальному палеоліті, коли «на основі пізньопалеолітичних індустрій гінцівсько-боршівського типу формуються комплекси типу Осокорівка (шар 3А) і Рогалик 2». У ранньому мезоліті носії осокорівсько-царинківських традицій просунулися на нижній Дністер, де в пізньому мезоліті утворилася власне гребениківська культура.

Концепція автохтонного походження гребениківської культури шляхом просування на нижній Дністер носіїв царинківських традицій не узгоджується з великим хронологічним розривом тривалістю близько 5000 років між фінальнопалеолітичними пам'ятками типу Царинка та пізньомезолітичними гребениківськими. Отже, переконавши, на нашу думку, є альтернативна версія балкано-дунайських витоків гребениківської культури (Залізник 1995, с. 6, 11, 12; 1998, с. 183).

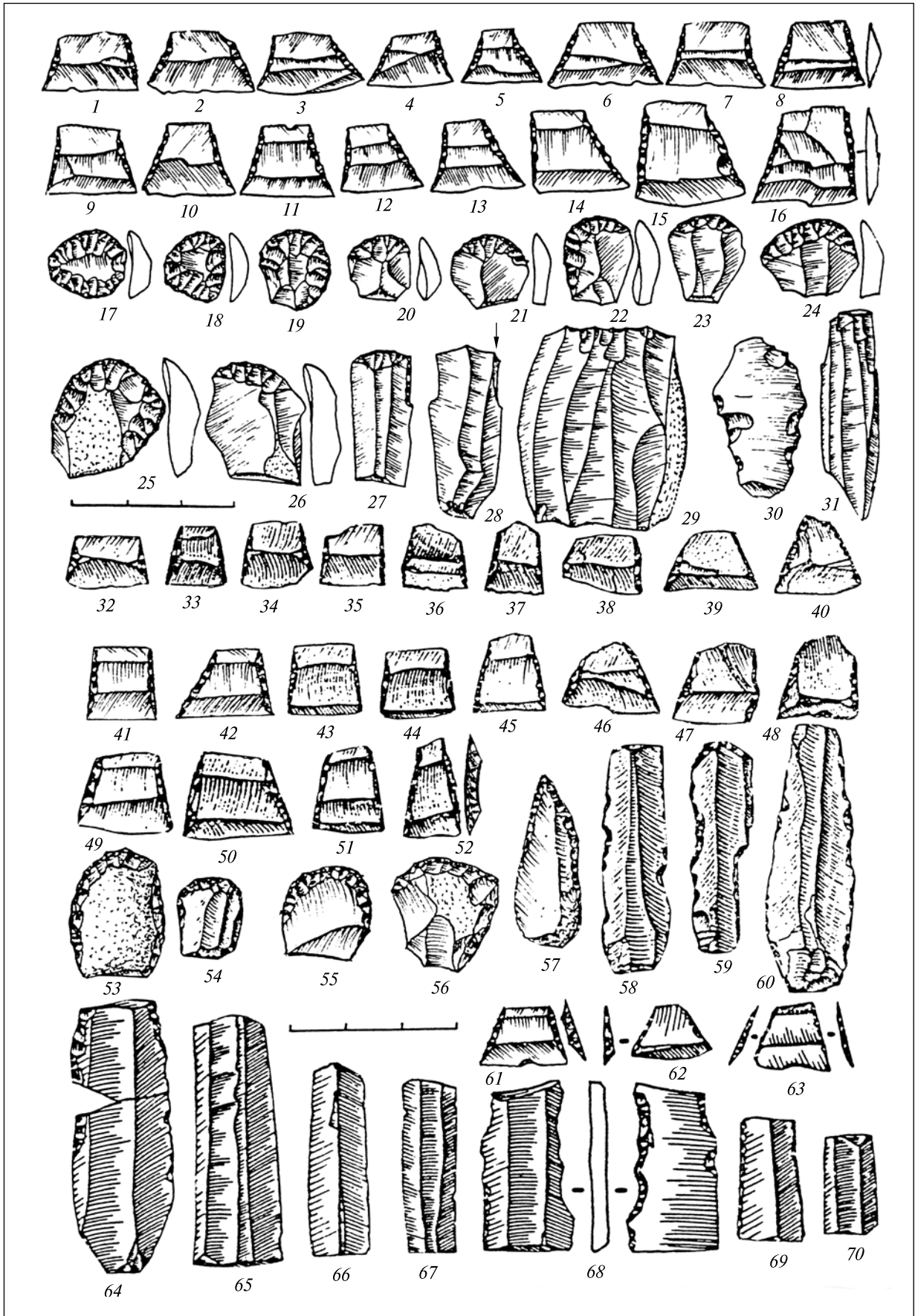

Рис. 4. Крем'яний інвентар стоянок: 1—31— гребениківської культури Познанка на Одещині, за П.Й. Борисковським; 32—60 — культури Криш Куїна Туркулуй Дубова в Румунії, за О. Паунеску; 61—70 — Аргісса в Греції, за К. Перлес

На користь балкано-дунайського коріння Гребеників свідчать прямі типологічні паралелі його крем'яного комплексу в матеріалах докерамічного та ранньокерамічного неоліту Балкан та Подунав'я (Залізник 1995, с. 6; 1998, с. 183; 2005). Типова для гребениківських пам'яток відтискна техніка отримання досконалих пластин, численні скребачки на відщепках за відсутності різців, серії правильних пластин значної величини, симетричні трапеції з їхніх перетинів (рис. 4, 4—31) — усе це властиво неолітичним культурам Старчево Сербії (Karmanski 2005, р. 261—275), Кереш Угорщини, Криш Румунії (рис. 4, 32—60) (Paunesku 1985, р. 79—81) та Молдови, раннього Караново Болгарії, які датуються кінцем VII — початком VI тис. BC (cal.). Не викликає сумніву факт походження цього раннього неоліту Подунав'я від докерамічного неоліту Фесалії. Маються на увазі поселення Аргісса, Сескло, Ахіліон, Неа Нікомедія, докерамічні шари яких датуються кінцем VIII — початком VII тис. BC (cal.) і містять виразні серії досить великих правильних відтискних пластин та симетричні трапеції з їх перетинів (рис. 4, 61—70). Аналогічні трапеції виявлено в шарі докерамічного неоліту печери Франхті в Пелопонесі, датованому близько 7000 BC (cal.) (Perles 1985, р. 29—30).

Крем'яний інвентар культури лінійно-стрічкової кераміки також нагадує гребениківський, бо, по суті, продовжує традиції згаданих культур Криш, Старчево, Кереш. На думку більшості дослідників, культура лінійно-стрічкової кераміки зародилася на середньому Дунаї на підґрунті пізньої фази культури Кереш.

Отже, гребениківські матеріали мають прямі аналогії у ранньому неоліті Подунав'я, який усі провідні дослідники Європи виводять із докерамічного неоліту Греції. Зважаючи на це, маємо вагомий підстави пов'язувати гребениківську культуру Одещини з Балканами. Ймовірно, гребениківські пам'ятки залишили протонеолітичні мігранти, які в другій половині VII тис. BC (cal.) просунулися з Балкан через Нижнє Подунав'я у Північно-Західне Надчорномор'я.

Слідом за протонеолітичними носіями гребениківських традицій на південний захід України з Нижнього Подунав'я рухалася людність культур балкано-дунайського походження Протокриш, Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Боян, Гумельниця, Кукутені-Трипілля (рис. 1, 2). Остання з румунської Молдови сягнула Київського Подніпров'я і знаменувала собою перемогу відтворювального господарства на Правобережній Україні та у Середньому Подніпров'ї.

З IV—III тис. до н. е. вплив Балкан на Південно-Західну Україну слабшає у зв'язку з експансією у регіон найдавніших скотарів зі сходу України та

Нижнього Подніпров'я (Новоданилово, Нижня Михайлівка, ямники, катакомники, Бабіне, Сабатинівка, Білозірка) (рис. 3). З кінця II тис. до н. е., незважаючи на потужні хвилі кочовиків зі сходу, у Південно-Західній Україні знову посилюються балкано-дунайські впливи. Конкретним їх проявом, за даними археології, є інфільтрація, чи розселення, фракійських племен з Нижнього Подунав'я та Трансільванії (культури Ноа, Гава-Голігради, фракійський гальштат, Чорнолісся), грецька колонізація, римська, візантійська та османська експансії пізньоантичної доби та середньовіччя. Наголосимо на тривалому протистоянні у Північно-Західному Надчорномор'ї балкано-дунайських впливів степовим євразійським, яке тривало з IV тис. до н. е. до кінця середньовіччя і було пов'язано з хвилями скотарського населення, що просувалися степами зі сходу на захід (рис. 1, 3).

Південно-східна, або євразійська, степова провінція, судячи з наявних археологічних матеріалів, почала формуватися разом із південно-західною балкано-дунайською наприкінці мезоліту з просуванням на Донбас із південного сходу носіїв традицій пам'яток типу Платівський Став (рис. 2), які є локальним проявом нижньоволзької мезо-неолітичної культурної спільноти. Яскравий приклад такої індустрії, яка має аналогії у матеріалах сіроглазівської культури Нижнього Поволжя та на Північному Кавказі, маємо з пониззя Сіверського Дінця та на нижньому Дону (Цыбрий, Горелик 2004). Зазначимо впливи на Східне Надазов'я ракушечнорацької неолітичної культури.

Наступною віхою формування провінції є становлення у VI тис. BC спільноти Маріуполь—С'єзже. Цікаво, що остання утворилася за участю мігрантів із Балтійського регіону, про що свідчить масивний північноєвропеїдний антропологічний тип похованих у численних могильниках маріупольського типу в межиріччі Дніпра і Дону. Пізніше ця степова лінія розвитку була представлена нижньомихайлівською та середньо-стогівсько-хвалинською спільнотами, в межах яких сучасні дослідники виділяють кілька споріднених локальних культур (стогівська, квітнянська, скелянська та ін.). Ці ранньоскотарські енеолітичні єдності формувалися у VI—IV тис. BC у степах та лісостепах між нижнім Дніпром та Доном. У III тис. BC. на їх основі зароджується ямна культурна єдність, людність якої розселяється як на схід аж до Алтаю, де виникає похідна від неї афанасівська культура, так і степами на захід аж до басейну р. Тиса (рис. 3). Археологічні дані свідчать, що скотарський світ євразійських степів розвивався разом зі скотарством як окремою галуззю первісної економіки у межиріччі Дніпра і Дону, звідки шляхом ямної експансії поширився на всю степову смугу Євразії.

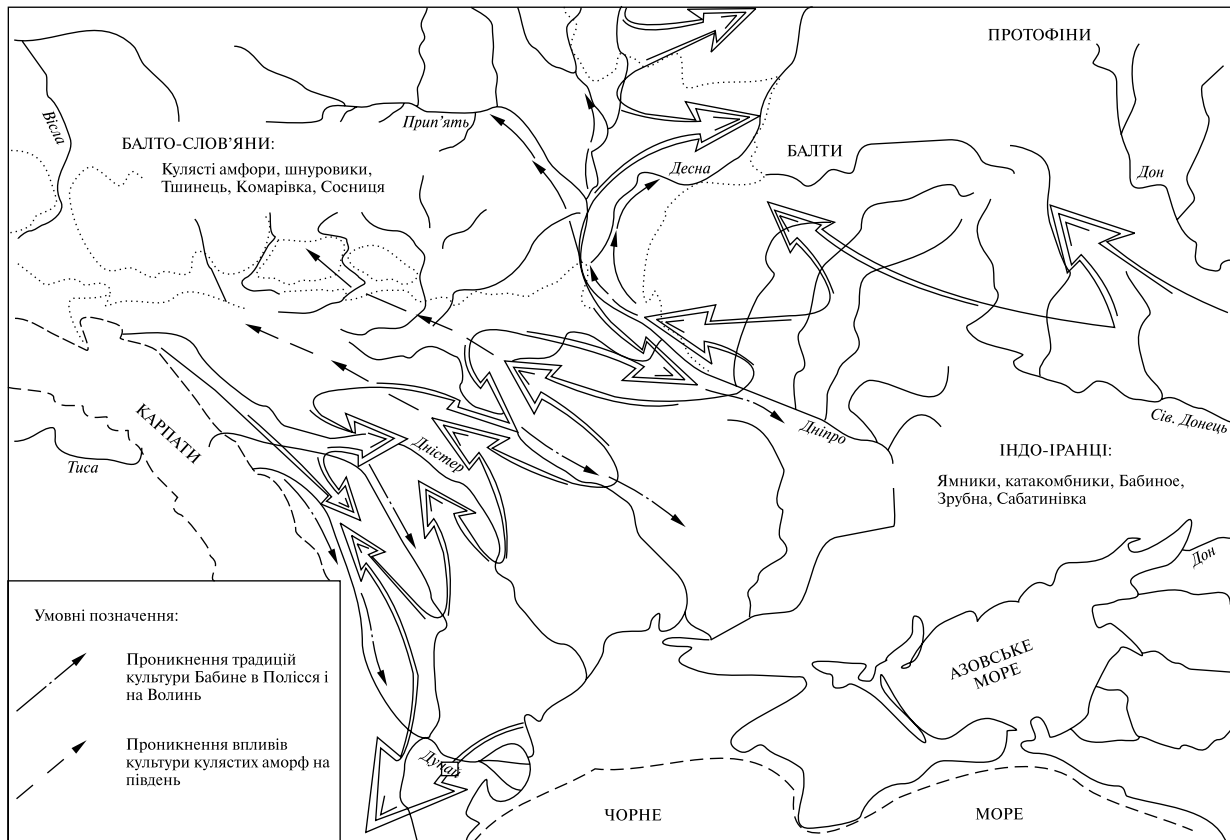

Рис. 5. Міграційні процеси на території України за доби бронзи у III—II тис. до н. е.

Після ямників степами зі сходу України на захід просувалися носії культур катакомбної, Бабіне, Сабатинівка, Білозірка (рис. 5). Є дані про участь сабатинівських племен в експансії на Балкани і навіть Анатолію та Близький Схід (відома за історичними джерелами «навала народів моря») (Клочко 1990). Далі євразійська культурно-історична провінція України проявляється у формі розселення іраномовних скотарських племен — кімерійців, скіфів, сарматів. Вторгнення готів із Балтії у Надчорномор'я у II—III ст. н. е. — свідчення складних процесів взаємодії різних провінцій первісної України. З початком середньовіччя зі сходу на захід українськими степами просувалися орди тюркомонголів: гуннів, аварів, болгар, хазарів, угрів, печенігів, торків, половців, татаро-монголів.

Таким чином, південно-східна, або степова, євразійська культурно-історична провінція України, за даними археології, почала формуватися наприкінці VII тис. BC і проіснувала у формі кочових скотарських суспільств та Кримського ханства до XVIII тис. н. е. Її економічною основою були різні форми відгінного, а пізніше кочового скотарства. Виокремлення скотарства в окрему галузь первісного господарства відбувалося у V—III тис до н. е. в межиріччі Дніпра і Дону, що зумовило формування згаданої культурно-історичної провінції євразійського степу.

Як зазначалося, її зародження пов'язано з появою у степах та лісостепах між Дніпром і Доном маріупольської, середньостогівської, нижньомихайлівської, ямної культурних спільнот, які уособлюють становлення найдавніших скотарських суспільств зі специфічною культурою, способом життя і ментальністю. Їм властива важлива, якщо не провідна, роль скотарства, мобільність, колісний транспорт, соціальна диференціація, патріархальність, войовничість, курганний поховальний комплекс, сакралізація війни, культу верховного бога-воїна і пастуха, зброї, коня, бика, вогню, сонця-колеса тощо.

У IV—III тис. до н. е. цей сформований на базі найдавнішого скотарства у степах Східної Європи праіндоєвропейський культурний комплекс був розповсюджений першими скотарями з Дніпро-Донського межиріччя по всьому євразійському степу, а пізніше і за його межі (Шрадер 1886; Child 1925, Sulimirski 1968; Gimbutas 1970; Mellary 1989; Залізник 1994, с. 89—99; 1998, с. 248—265; 1999, с. 97—135; Zaliznyak 1997, р. 117—125; 2005; Павленко 1994). Значну роль у його поширенні відіграли ямні племена, які зі Східної України розселилися степовим коридором далеко на захід аж до осередку степів у Середньому Подунав'ї у долину Тиси та на схід до Алтаю, де виникла похідна від них афанасіївська культура (рис. 3).

Пізніше індоевропейські степовики поширили свій скотарський культурно-господарський комплекс, мову та ментальність далеко за межі євразійського степу — у Центральну Азію, Індію, Іран, на Балкани, в Анатолію, Центральну та Західну Європу. У III тис. до н. е. їхній скотарський спосіб життя переймають народи алтайської мовної сім'ї Центральної Азії (тюрко-монголи). Їх невинний рух степами на схід протягом усього середньовіччя (як, до речі, і їхніх попередників — іраномовних скіфів та сарматів) пояснюється пошуками скотарями кращих пасовиськ. Якість останніх безпосередньо залежить від кількості опадів, яка суттєво збільшується в євразійських степах у напрямі зі сходу на захід. Додатковим стимулом для експансії степовиків у Європу протягом останніх трьох тисячоліть були зумовлені кочовим способом життя специфічні стосунки войовничих кочовиків з осілим населенням, суттєвими складовими яких був збір данини та грабунок осілих землеробів.

Отже, формування в степах та лісостепах Південно-Східної України господарсько-культурного типу відгінних пастухів перетворило регіон на потужний центр етно- та культурогенезу. Українські степи та лісостепи за доби енеоліту — бронзи були джерелом потужних етнокультурних імпульсів, що поширювалися на великі обшири Європи та Західної Азії і були пов'язані з формуванням східної та південної гілок індоевропейської мовної сім'ї (рис. 3, 5). Південь України на той час став батьківщиною ірано-аріїв, індо-аріїв, впливав на формування фракійців, греків, індоевропейців анатолійської мовної групи.

Характер контактів культурно-історичних провінцій України

Провінції первісної України не були сталими, перебували в постійному розвитку, змінюючись внутрішньо і територіально під впливом міграційних потоків із Центральної Європи, Подунав'я чи євразійських степів. Додаткового драматизму історичним процесам на теренах первісної України надавали складні взаємодії її провінцій (рис. 1, 5).

Три культурно-історичні провінції не варто розглядати спрощено як своєрідні коридори для міграцій через Україну з-поза її меж. Наприклад, євразійська степова провінція — це яскраве культурно-історичне явище світової історії, яке саме фактично народилося разом зі скотарством у межах Південно-Східної України, а саме в Дніпро-Донському межиріччі. Як зазначалося, саме звідси найдавніші скотарі IV—III тис. до н. е. розселилися степами та лісостепами Євразії, поширюючи свою індоевропейську культуру та мову (рис. 3).

Міграційні потоки в Україну з-поза її меж мали різну силу та інтенсивність. Очевидно,

блискавична експансія була більше властива кочовикам степу. Прибалтійські та балкано-дунайські впливи частіше поширювалися в процесі поступової інфільтрації на землі сусідів чи колонізації придатних для цього малозаселених земель. Значна їх частина лише досягла кордонів зазначених провінцій України, не проникаючи далеко на їх територію. Наприклад, просування протогерманських племен ясторфської культури на схід через Польщу, за наявними даними, зупинилося на Західному Бузі. Південно-східний кордон неолітичної культури Криш сягнув середнього Дністра, а далі на схід, у Побужжі, поки що простежено лише кришські впливи. Нижньоволзька мезо-неолітична культурна спільнота представлена в Україні лише на сході Донбасу усього кількома пам'ятками типу Платівський Став.

Судячи з даних археології, прибульці у багатьох випадках розселилися лише на частині території трьох зазначених провінцій. Так, у межах балтійської провінції первісної України, яка охоплює Полісся, Волинь та Верхнє Подністров'я, багато культурних явищ західного походження поширилося лише в межах північного заходу регіону і не відомі в Східному Поліссі чи на Київщині (культура лійчастого посуду, Лужиця, Ясторф, Пшевор, Вельбар). Лише в східній частині українського степу були розповсюджені такі культурні явища, як Платівський Став, Маріуполь, Середній Стіг, Покровська культура. Незначно просунулися в Україну такі прояви балкано-дунайського неоліту, як культури Криш, Боян, Гумельниця.

На українських теренах існували і суто місцеві культурні явища, пам'ятки яких не відомі на сусідніх територіях. Наприклад, культура Кукрек розвивалася суто в межах України протягом кількох тисячоліть із початку мезоліту до раннього неоліту включно, лишивши десятки яскравих пам'яток на території від узбережжя Гірського Криму на півдні до Чорнобиля на півночі.

Проте частина міграційних потоків на територію України була настільки потужною, що охоплювала не лише всю відповідну культурну провінцію, а виходила далеко за межі України на сусідні території. Так, через усю північ України просувалися міграційні хвилі носіїв традицій культур Лінгбі, Свідер, Кудлаївка, Яніславиця, кулястих амфор, шнуровиків, Тшинець. Глобальний масштаб мали численні міграції скотарських племен зі сходу на захід, починаючи з ямників III тис. до н. е.

Балкано-дунайські впливи на Україну сягали свого піку кілька разів, зокрема, в часи розселення людності Кукутені—Трипілля, інфільтрації фракійців початку I тис. до н. е. (Чорнолісся), греко-римської колонізації та османської експансії. Під час інтенсивного просування скотарів

степами на захід вплив Балкан на Україну послаблювався, а часом взагалі припинявся. Так було в енеоліті—бронзі під час експансії індоєвропейських скотарів степами у Подунав'я, на Балкани та в Анатолію (рис. 3, 5). Складається враження своєрідної «пульсації» кордонів окремих провінцій, значною мірою зумовленої хвилями розселення носіїв різних культурних традицій.

Навіть найпотужніші міграційні потоки, сягнувши відповідної культурно-історичної провінції України, набували тут специфічних культурних форм. Так, у Північно-Західній Україні лінгбійські мігранти з Балтії започаткували своєрідні свідерську та красносільську культури. Пізніше носії мезолітичних традицій Дювенсі із заходу сформували кудлаївську культуру, а яніславицькі мігранти — пам'ятки типу Рудий Острів Київського Полісся. Потік шнуровиків із Центральної Європи набув місцевих форм городцько-здовбицької, стжижовської, середньодніпровської культур Північної України. Польський Тшинець, просунувшись на північний захід України, трансформувався у Комарівку Верхнього Подністров'я та Сосницю Подесення. Милоград у Київському Подніпров'ї набув форми підгірцівського локального варіанта. Кукутенські колоністи на Правобережній Україні започаткували низку споріднених культур трипільської культурної спільноти. Принесені зі сходу скіфська та сарматська культури на території України набули своєрідних місцевих форм, утворивши велику кількість локальних варіантів культури. Внаслідок контактів готських переселенців із Балтії з місцевим населенням під римським впливом виникла яскрава черняхівська культурно-історична спільнота, потужний вплив якої у пізньоримський час відчувався далеко за межами України. Оригінальними культурними явищами території України є низка ранньослов'янських культур I тис. н. е. (Зарубинці, Київська, Пеньківка, Корчак, Лука-Райковецька, Роменці), носії яких розселилися далеко за межі регіону.

Немає потреби продовжувати перелік подібних прикладів, які свідчать про складність функціонування зазначених культурно-історичних провінцій України, яке не зводилося до простої зміни культурних традицій, принесених періодичними хвилями мігрантів з-поза меж регіону. Прийшли традиції синтезувалися з місцевими, утворюючи неповторні культурні комплекси, які, у свою чергу, взаємодіяли з сусідами.

Самі кордони провінцій не були сталими і «пульсували» залежно від міграційних та складних культурно-історичних процесів, що відбувалися в регіоні. Наприклад, балтійські впливи у фінальному палеоліті та мезоліті поширювалися в Україні переважно в межах Поліської низовини з її чіткими природно-ландшафтними кордонами

(культури Лінгбі, Свідер, Красносілля, Кудлаївка, Яніславиця). Внаслідок потужних міграцій в енеоліті—бронзі кордон культур центральноєвропейського кола помітно посунувся на південь і проходив Правобережжям приблизно по лінії Кам'янець-Подільський — Вінниця — Канів — Переяслав. Цього рубежу з північного заходу сягають носії культур лійчастого посуду, кулястих амфор, шнурової кераміки, тшинецько-комарівської. Цікаво, що у той самий час за доби бронзи до цього кордону з півдня підступили культури євразійського степу — ямна, катакомбна, Бабине, зрубна, Сабатинівка (рис. 5).

Центрально-Східна Європа, євразійський степ та Східне Середземномор'я за доби бронзи (III—II тис. до н. е.) були ареною потужних міграцій, пов'язаних із розселенням індоєвропейських народів. Не оминули ці процеси і територію України. На північний захід країни просувалися з Центральної Європи далекі пращури германських, балтських, слов'янських народів (культури лійчастого посуду, кулястих амфор, шнуровики, Тшинець). З Південно-Східної України степами і лісостепами Євразії розселялися ямники, катакомбники та їхні нащадки, зрубники, сабатинівці (рис. 3). На думку більшості індоєвропейців, вони були пращурами ірано-аріїв, індо-аріїв, а також відіграли певну роль у формуванні індоєвропейських народів Анатолійського півострова, фракійців Подунав'я, а можливо, й еллінів Балкан.

Активізація центральноєвропейського та надчорноморського масивів праіндоєвропейців призвело, по-перше, до тимчасового послаблення балкано-дунайських впливів на територію України, а по-друге, до тісних контактів і навіть зіткнення південної степової провінції із північною балтійською у лісостепах України (рис. 5).

Пік експансії степовиків на північ пов'язують із розселенням у XVIII—XVI ст. до н. е. носіїв бабинської культури. Характерна для неї багато-пружкова кераміка поширилася не лише в усьому степу та лісостепу України і Молдови, але й проникла далеко на північ — Волинь, у Київське Полісся, на нижню та середню Десну і навіть нижню Прип'ять (рис. 5). Взагалі євразійська культурно-історична провінція, яка в енеоліті лише зароджувалася, фактично охоплюючи лише межиріччя Дніпра та Дону, в бронзову добу надзвичайно розширює свої кордони на більшу частину євразійського степу та лісостепу. Сталося це, як зазначалося, і за рахунок балкано-дунайської провінції первісної України, яка після дезинтеграції Трипілья, судячи з археологічних матеріалів, на певний час фактично припинила своє функціонування (рис. 3, 5). Адже у III—II тис. до н. е. степовики Надчорномор'я активно просувалися у правобережний лісостеп,

на нижній Дунай, Балканський півострів, в Анатолію. Як зазначалося, степи півдня України у той час були джерелом потужних етнокультурних імпульсів на значні території Євразії. Лише з кінця епохи бронзи балкано-дунайські впливи на Україну стають усе відчутнішими, спочатку у формі фракійської інфільтрації (Гальштат, Чернолісся), а потім греко-римської колонізації.

Степовий коридор, що тягнеться лівим берегом Дніпра з Надазов'я аж до гирла Десни, спричинив домінування впливів євразійського степу на Лівобережній Україні. Правобережний лісостеп здавна був зоною контактів трьох культурно-історичних провінцій. З початку бронзи до пізнього середньовіччя північну його частину населяли різні носії культурних традицій північно-західного походження. На південь від зазначеної лінії Кам'янець-Подільський—Вінниця—Канів—Переяслав домінували культурні явища євразійського степу. В Молдові, на нижньому та середньому Дністрі, відчувалися балкано-дунайські впливи (рис. 1).

Утім варто ще раз наголосити, що кордони провінцій були умовними і неодноразово порушувалися експансією з боку сусідів. Досить нагадати потужне розселення індоєвропейських степовиків доби бронзи степами Північно-Західного Надчорномор'я у Подунав'я, на Балкани, поширення кулястих амфор басейнами річок Прут та Серет на південь Молдови та в правобережний лісостеп (Szmyt 2001, р. 171), експансію бабинців далеко на північ на землі пізніх шнуровиків (рис. 5). Зустрічний рух народів балтійської та степової надчорноморської провінцій первісної України відбувався долинами рік, що з'єднували Північний Захід країни з Надчорномор'ям, наприклад переселення готів із Балтійського Помор'я через Волинь долиною Південного Бугу в Надчорномор'я. Цікаво, що опинившись у Надчорномор'ї на шляху потужних міграцій євразійських степовиків, готи під тиском гуннів були змушені рухатися степовим коридором на захід у Подунав'я і далі в Європу.

Магістральними шляхами поширення культурних традицій із півночі на південь і навпаки були долини великих рік — Сіверський Донець, Дніпро, Буг, Дністер, Прут та їх вододіли. Річковими долинами здавна відбувалися поступові інфільтрації та інтенсивні міграції населення, що нерідко приводило до проникнення носіїв традицій однієї культурної провінції на територію сусідньої (рис. 1, 5). Так, наприкінці мезоліту яніславицька людність із Київського По-лісся долиною Дніпра досягла Надпоріжжя і навіть басейну Сіверського Дінця (рис. 2), де сприяла становленню донецької археологічної культури. Про це свідчить поширення характерних для балтійського мезоліту яніславицьких вістер не лише у Поліссі, а й Надпоріжжі та на

Дінці, а також притаманного для Балтії масивного вовнистого антропологічного типу, який домінує у могильниках маріупольського типу VII—V тис. до н. е.

Ще глибшу міграцію із верхньої Вісли долиною Дністра в Гірський Крим на рубежі палеоліту та мезоліту здійснили мисливці свідерської культури. Носії різних культурних явищ басейну верхньої Вісли з Сандомирської котлини долиною Сяну просувалися на верхній Дністер і навіть далі — в Молдову. Слідом за свідерцями цим шляхом пройшли носії традицій лінійно-стрічкової кераміки, лійчастого посуду, кулястих амфор, шнурової кераміки, тшинецької, лужицької, пшеворської та інших культур.

Можливо, у VII тис. до н. е. долинами Пруту та Дністра на північ просувалися з Нижнього Подунав'я носії протонеолітичної відтискної техніки обробки кременю гребениківської культури. На користь цього свідчать подібні гребениківським пам'ятки типу Раделичі на верхньому Дністрі. Не можна виключати, що ці мігранти досягли Сандомирської котлини, де могли вплинути на формування яніславицької культури.

Скотарі з Надчорномор'я у різний час також рухались уздовж Дністра, але у зворотному північно-західному напрямі, часом сягаючи Посяння та Люблінщини. Проте просувалися вони, швидше за все, не долиною Дністра, а так званим татарським шляхом — буго-дністровським вододілом, що переходив у Подільську височину. Саме цим шляхом очевидно сягали території Південно-Східної Польщі впливи з Надчорномор'я, які польські дослідники пов'язують із ямниками, кімерійцями, скіфами, сарматами та середньовічними степовиками.

Варто зазначити, що популярна у 1950—1970 рр. версія експансії войовничих носіїв «курганної культури» (ямники, катакомбники) зі степів Східної Європи у північно-західному напрямі через Україну на територію Польщі й далі в Центральну Європу не підтверджується сучасними дослідженнями. Якщо степовики Надчорномор'я і впливали на Центральну Європу в часи зародження тут культур шнурової кераміки, то відбувалося це не через Польщу, а степовим коридором, що тягнеться з Надчорномор'я на захід долиною Дунаю (рис. 3). Не заперечуючи спорадичні проникнення надчорноморських степовиків доби бронзи у північно-західному напрямі (рис. 1, 5), зазначимо відсутність археологічних слідів їх масової міграції через Західну Україну на територію Польщі.

Певною мірою осторонь від усіх цих інтенсивних культурно-історичних процесів, пов'язаних із різнонаправленими переселеннями різних первісних народів, стояв крайній північний схід України, передусім басейни Сейму та середньої Десни.

Тут здавна мешкали автохтони Східної Європи — фінські племена, археологічним відповідником яких у V—IV тис. до н. е. був неоліт ямково-гребінцевої кераміки. Потужна міграція індоєвропейських племен із Центральної Європи (кулясті амфори, шнуровики, Тшинець) сягнула через Південне Полісся та Волинь Середнього Подесення (рис. 1, 5). Локальними проявами цих культурних явищ на сході Полісся були середньодніпровська та сосницька культури доби бронзи, носії яких витіснили протофінський ямково-гребінцевий неоліт із басейнів Сейму та середньої Десни. У той самий час на протофінів із півдня тисла людність ямної, катакомбної, бабинської, зрубної культур. Наприкінці бронзової доби протофіни залишили північний схід України, де поширилися спочатку мар'янівська, потім бондарихінська, а за раннього заліза юхнівська культури. Сучасні дослідники схиляються до балтської належності їх носіїв, які, ймовірно, генетично пов'язані з людністю середньодніпровської та сосницької культур доби бронзи (рис. 5).

Отже, три головні культурно-історичні провінції України, зародившись у фінальному палеоліті, мезоліті та неоліті, функціонували протягом усієї подальшої історії України (рис. 1). У кожному історичному епоху вони набували власних їм форм, зберігаючи сталий напрям культурно-історичних зв'язків. Наприклад, у розвиненому середньовіччі північно-західні зв'язки балтійської провінції проявилися у формі експансії скандинавських варягів, Литви та Польщі на Русь-Україну. Балканські зв'язки України за доби середньовіччя спочатку мали форму візантійських впливів, які трансформувалися в турецьку експансію. Євразійську степову провінцію у XV—XVIII ст. уособлювало Кримське ханство та ногайська орда, які здійснювали численні грабівницькі походи в Україну, досягаючи через її територію Кракова і Любліна.

Сталість і тривалість функціонування згаданих культурно-історичних провінцій України зумовлена геополітичною позицією останньої на карті Європи. Україна розташована в зоні контакту трьох потужних центрів етнокультуротворення Євразії — центральноєвропейського, євразійського, степового та балкано-дунайського. Етнокультурні потоки з північного заходу, південного заходу та сходу здавна визначали культурно-історичні процеси в регіоні, які певною мірою вплинули і на формування сучасного цивілізаційного вибору України.

Самюель Хантінгтон у відомій книзі «Війна цивілізацій» відніс Україну до країн, розташованих на порубіжжі двох цивілізацій, — західнохристиянської, або європейської, та східнохристиянської, або євразійської, за термінологією російських геополітиків. Учений не звернув уваги на ще один цивілізаційний кордон, що проходить через південь України, зокрема Крим, — кордон із мусульманським світом. Напрошується висновок, що сучасна геополітична позиція України на межі європейської, євразійської та мусульманської цивілізацій зумовлена різними напрямками культурно-історичних зв'язків трьох згаданих провінцій України з первісних часів.

Іншими словами, в основі складної картини культурних процесів на теренах як первісної, так і сучасної України лежить тривала взаємодія трьох основних культурно-історичних провінцій регіону, які почали формуватися ще у фінальному палеоліті та мезоліті 12—9 тис. років тому. Різна культурно-історична спрямованість цих трьох великих частин стародавньої та середньовічної України в наш час трансформувалася в сучасну геополітичну позицію держави Україна, яка, декларуючи європейський вибір, має давні історичні зв'язки зі східними сусідами та країнами Середземномор'я.

- Гохман И.И. Население Украины в эпоху мезолита и неолита (Антропологический очерк). — М., 1966. — 180 с.
- Даниленко В.Н. Неолит Украины. — К., 1969.
- Залізняк Л.Л. Рудоострівська мезолітична культура // Археологія. — 1978. — № 25. — С. 12—21.
- Залізняк Л.Л. Мезолітичні культури Українського Полісся і їх місце в європейському мезоліті // Первобытная археология: поиски и находки. — К., 1980. — С. 109—124.
- Залізняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья в эпоху финального палеолита. — К., 1989. — 182 с.
- Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. — К., 1994. — 254 с.
- Залізняк Л.Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — 307 с.
- Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт Північного-Заходу Східної Європи. — К., 1999а. — 284 с.
- Залізняк Л.Л. Первісна історія України. — К., 1999б. — 263 с.
- Залізняк Л.Л. Заселення півночі Східної Європи за даними археології // Етнічна історія народів Європи. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 4—9.
- Залізняк Л.Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся у первісну добу // Археологія. — К., 2001а. — № 4. — С. 119—125.
- Залізняк Л.Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся і проблема його неолітизації // Od neolitizacji do pocztku epoki brazu. — Poznan, 2001б. — С. 15—28.
- Залізняк Л.Л. Шпанська культура: реальність і фантазії // Кам'яна доба України. — К., 2002. — Вип. 1. — С. 121—131.

- Зализняк Л.Л.* «Передісторія України...». Десять років по тому // Кам'яна доба України. — К., 2004. — Вип. 5. — С. 121—131.
- Зализняк Л.Л.* Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України // Кам'яна доба України. — К., 2005. — Вип. 8.
- Клочко В.І.* Народи моря та Північне Надчорномор'я // Археологія. — 1990. — № 1.
- Максимов Є.В.* Етногенез слов'ян у світлі археологічних джерел України III—I тис. до н. е. // Археологія. — 1994. — № 4.
- Павленко Ю.В.* Передісторія давніх русів у світовому контексті. — К., 1994. — 399 с.
- Станко В.Н.* Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. — К.: Наук. думка, 1982. — 173 с.
- Станко В.Н.* К проблеме сложения гребениковской культуры // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. — К.: Наук. думка, 1986.
- Станко В.Н.* Культурно-исторический процесс в мезолите Северо-Западного Причерноморья // Северо-Западное Причерноморье — контактная зона древних культур. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 5—17.
- Цыбрик А.В., Горелик А.Ф.* Новые материалы из бассейна Нижнего Дона // Российская археология. — 2004. — № 1. — С. 64—76.
- Шрадер О.* Сравнительное языковедение и первобытная история. — СПб., 1886.
- Childe G.* The Aryans: A Study of Indo-European Origins. — New York, 1926.
- Gimbutas M.* «The Kurgan culture» // Actes du VII CIPP. — Prague, 1970.
- Karmanski S.* Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia). — Edited by P. Biagi // Quaderno. — Trieste, 2005. — № 10. — 308 p.
- Mallory J.P.* In search of the Indo-Europeans: language, archaeology and myth. — London, 1989.
- Paunesku A.* Les industries lithiques du neolithique ancien de la Roumanie et quelques considerations sur l'inventaire des cultures du Neditique moyen de cette contrec // Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe. — Warsaw university, 1985. — S. 75—94.
- Perles C.* Les industries du neolithique «preceramique» de Grece: nouvelles etudes, nouvelles interpretations // Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe. — Warsaw University, 1985. — S. 19—40.
- Sulimirski T.* Corded ware and globular amphorae northeast of the Carpathians. — London, 1968.
- Zaliznyak L.L.* R. Rimaintiene as a founder of the periodization of the final palaeolithic of North-West Eastern Europe // Lietuvos archeologija. — 2000. — № 19. — С. 31—45.
- Zaliznyak L.L.* The primary population of East European North according to archaeology data // The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia IV. — Oulu, 2002. — P. 301—317.
- Zaliznyak L.L.* Ukraine and the Problem of the Indo-European Original Motherland // Arkhaeology in Ukraine. — Kyiv; Ostin, 2005.

Одержано 28.12.2005

Л.Л. Зализняк

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОВИНЦИИ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В ПЕРВОБЫТНУЮ ЭПОХУ

Географическое положение Украины обусловило существование на ее территории с доисторических времен трех исторических провинций с разными направлениями культурных связей. Начиная с финального палеолита по средневековье включительно Северо-Западная Украина (Полесье, Вольнь, Прикарпатье) развивалась под мощным воздействием Балтии и Центральной Европы. Носители культур Балкан и Подунавья оказывали влияния на юго-запад страны (Северо-Западное Причерноморье, Поднестровье). Степи и лесостепи Юго-Восточной Украины с энеолита до конца средневековья были заселены племенами подвижных и воинственных скотоводов евразийских степей. Рассмотрены общие вопросы формирования и развития балтийской, балкано-дунайской и евразийской степной культурно-исторических провинций юго-запада Восточной Европы в первобытную эпоху.

L.L. Zaliznyak

CULTURE AND HISTORY PROVINCES OF THE TERRITORY OF UKRAINE IN PREHISTORY EPOCH

The geographical situation of Ukraine stipulated for the existence on its territory from the Prehistoric period of three historical provinces each of which has diverse ways of cultural relations. From Final Paleolithic epoch till the Middle Ages inclusive the North-Western Ukraine (Polissya, Volyn region, Prykarpattia) developed under the strong influences of Baltic region and Central Europe. Balkans and Danube region influenced over the South-West of a country (North-West of the Black Sea coast, Dnister basin). The steppe and forest-steppe of South-Eastern Ukraine from Eneolithic epoch to the end of Middle Ages have been inhabited by mobile and martial nomads and cattle-breeders of Eurasian steppes. The general questions of forming and development of Baltic, Balkan-Danubian and Eurasian-Steppe cultural and historical provinces of South-West of Eastern Europe in Prehistoric epoch.